

Чубата М. В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ ТА БІЛОРУСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ І ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

GOVERNMENTAL AND LEGISLATIVE PROCESSES IN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC AND BELARUSIAN PEOPLE'S REPUBLIC: HISTORIOGRAPHICAL AND COMPARATIVE LEGAL ASPECTS

У статті здійснено стислий аналіз історико-правових досліджень про особливості державотворчих процесів в Українській Народній Республіці та Білоруській Народній Республіці, проведено порівняльний аналіз законодавства УНР та БНР, зокрема, Універсалів Центральної Ради та Статутних Грамот Ради БНР, Конституції УНР та Тимчасової Конституції БНР, простежено вплив Української революції 1917 – 1921 рр. на становлення БНР.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Білоруська Народна Республіка, державотворчі процеси, законодавство, Універсали Центральної Ради, Статутні Грамоти Ради БНР.

В статье осуществлен краткий анализ историко-правоведческих исследований об особенностях процессов государственного строительства в Украинской Народной Республике и Белорусской Народной Республике, проведен сравнительный анализ законодательства УНР и БНР, в частности, Универсалов Центральной Рады и Уставных Грамот Рады БНР, Конституции УНР и Временной Конституции БНР, исследовано влияние Украинской революции 1917 – 1921 гг. на становление БНР.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, Белорусская Народная Республика, государственно-созидательные процессы, законодательство, Универсали Центральной Рады, Уставные Грамоты Рады БНР.

The article presents a brief analysis of historical and jurisprudential researches about the features of the processes of state-building in the Ukrainian People's Republic and Belarusian People's Republic. A comparative analysis of the legislation of the UPR and the BPR, in particular, Universals of the Central Rada and the charters of the Rada (Council) of BPR, the Constitution of the Ukrainian People's Republic and the Interim Constitution of the BPR was done. The impact of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921 on the formation of the BPR was studied.

Key words: Ukrainian People's Republic, Belarusian People's Republic, state-creative processes, legislation, Universals of the Central Rada, charters of the Rada (Council) of BPR.

Постановка проблеми. Рівно сто років тому, відразу після падіння царизму та розвалу Російської імперії українська еліта створила орган боротьби за відродження національної державності – Центральну Раду, чим у березні 1917 р. започаткувала на своїх теренах власну національну революцію, що увійшла в історію як Українська революція 1917–1921 рр. За 100-річний період її дослідження істориками, правознавцями, філософами та іншими вченими створено колосальний науковий доробок, що стосується різних аспектів проблеми, однак його історіографічне вивчення свідчить про підстави для виокремлення низки малодосліджених питань, що потребують подальшої ґрунтовної розробки. Серед них, зокрема, й історико-правове дослідження державотворчих і законодавчих процесів в Українській Народній Республіці та Білоруській Народній Республіці (далі – УНР та БНР) саме в порівняльному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже сама назва статті передбачає використання й аналіз літератури та джерел, присвячених і УНР, і БНР, а також досліджень як українських і білоруських, так і інших науковців, публікації яких безпосередньо стосуються вказаної проблематики. Щодо вітчизняної

історіографії, то окремі аспекти саме в постановці цього питання вже привертали увагу дослідників, але тільки в історичному ракурсі її висвітлення [1]. Деякі фрагменти проблеми знаходимо в публікаціях та дисертаціях істориків В. Матвієнка, В. Мартиненка, І. Стрикуна, О. Панасюка, О. Панька, Д. Яневського.

Постановка завдання. Щодо історико-правового аспекту проблеми, то він обмежується стислим викладом її суті в наших попередніх публікаціях, присвячених впливу українського революційного державотворення на білоруське національне державотворення революційної доби [2], де частково було звернено увагу і на аналіз відповідних законодавчих актів, тому метою статті є більш ґрунтовне дослідження цього аспекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні білоруські вчені головну увагу приділяють вивченню радянської державності Білорусі, їхні ж поодинокі праці, що стосуються БНР, є суперечливими та написані з прорадянських позицій. Так, на переконання дослідника М. Семенчика, в Білорусі «розвиток історичної науки відбувався і відбувається не на власному ґрунті, а під впливом російських, у першу чергу, московських авторів»

[3, с. 405]. Це підтверджує й інший білоруський вчений С. Акінчиць: «Комуністична диктатура, що панувала в Білорусі 70 років, зробила все можливе, щоб зробити білорусів нацією без історії, людьми, які не можуть нічого перейняти з досвіду попередніх поколінь», проте дослідник сподівається, що «обман і безпам'ятство не будуть вічно панувати на нашій білоруській землі» [4, с.124].

Однак сьогодні наукова спільнота Білорусі перебуває в такій ситуації, коли ні про яку науковість та ґрунтовність досліджень, присвячених Білоруській Народній Республіці, мову вести не можна, адже Президент Білорусі О. Лукашенко, офіційно трактуючи історію державності країни, не визнає білоруської національної державності 1918 – 1920 рр., а тільки білоруську радянську, констатує, що «наше белорусское государство существует с 1 января 1919 года – со времени образования БССР. Белорусская Народная Республика, о которой неоправданно много говорят (виокремлення наше – М.Ч.), не стала реальным государством...» [5, с.43]. Можливо, саме тому в сучасній Білорусі ґрунтовний науковий аналіз витоків національної державності намагаються замінити політичними «міркуваннями», як це зробив, наприклад, у своїй праці А. Резник: «БНР не володіла або майже не володіла тими ознаками, які характерні для повноцінної держави. БНР була політичним явищем» [6, 34]. У той же час у дослідженні А. Астапенка, присвяченому аналізу наукової спадщини М. Єрмаловича, чи не вперше відкрито наголошується, що теза про бездержавність нанесла величезну шкоду осмисленню справжніх державотворчих процесів у Білорусі: «особливу шкоду для правдивого бачення нашої історії нанесла теза про бездержавність Білорусі до 1919 р., тобто до проголошення БСРР» [7, с. 56 – 57].

Варто наголосити, що найважливішим у ситуації, яка склалась, є не з'ясування питання про те, чи була Білоруська Народна Республіка повноцінною державою, а визнання періоду її існування важливим і невід'ємним етапом білоруського національного державотворення.

Володіючи оприлюдненими джерелами доби УНР і БНР [8], вагомим науковим доробком попередників, використовуючи можливість неупередженого дослідження проблеми, на відміну від білоруських науковців, які такої можливості ще не мають, а також враховуючи обмежений обсяг цієї статті, сформулюємо найважливіші аспекти, міркування та положення щодо здійсненого нами порівняльного аналізу державотворчих і законодавчих процесів в УНР та БНР.

Політичне моделювання майбутнього національно-державного устрою в Україні та Білорусі активізувалось одночасно, відразу після повалення царизму, однак на практиці українці значно раніше від білорусів розпочали активну діяльність за відродження національної державності, найважливішими етапами якої стало створення Центральної Ради, скликання Всеукраїнського національного конгресу, створення автономії України, а згодом – Української

Народної Республіки, проголошення незалежності УНР, прийняття Конституції УНР.

Аналіз подій сторічної давнини, законодавчих актів та інших джерел революційної доби на українських та білоруських теренах дає підстави стверджувати, що державотворчі процеси в Білорусі розгортались під безпосереднім впливом на них українських національних державотворчих процесів доби Української революції 1917 – 1921 рр. Так, англійський дослідник Е. Карр робить висновок, що в Білорусі «все відбувалось за українським зразком...» [9, с. 248]. Такої ж думки дотримується і австрійський історик А. Каппелер, наголошуючи, що «натхненні українським рухом, інтелектуали й солдати заснували в липні Білоруську раду» [10, с. 274].

Варто підкреслити, що український вплив визнають і білоруські науковці, зокрема, історики права. Так, наприклад, А. Кіштимов констатує, що «білоруське національне відродження та національно-визвольний рух багато в чому йшов шляхом, показаним українською національною моделлю» та доходить висновку, що Велика Білоруська рада, Білоруська Народна Республіка виникли під впливом та як аналогії Української Центральної Ради (далі – УЦР) й Української Народної Республіки [11, с. 530]. Правознавці В. Круталевич та І. Юхо трактують Білоруський з'їзд (конгрес) як аналогію чи прототип Всеукраїнського національного конгресу [12, с. 16].

Особливої уваги заслуговує версія А. Кіштимова про запозичення лідерами білоруського національно-визвольного руху ідеї звернення УЦР до українського народу у формі Універсалів, які в Білорусі увійшли в історію під назвою Статутних грамот [11, с. 530]. Аналіз джерел та літератури дає підстави констатувати, що саме під впливом Універсалів Центральної Ради в Білорусі Рада Всебілоруського з'їзду (згодом Рада БНР) проголосила Статутні грамоти. Ознайомлення з їх текстами переконує, що вони, як і Універсали, склались у формі звернення до всіх громадян держави, свідчить про подібність державотворчих процесів: в Україні тільки IV Універсал, а в Білорусі тільки III Статутна грамота проголосували державну незалежність.

Аналіз тексту I Статутної грамоти дає підстави стверджувати про її певну аналогію з I Універсалом Центральної Ради. Зокрема, у цій грамоті Виконавчий комітет проголошував себе тимчасовою владою в Білорусі, розпочинав управління краєм до найшвидшого скликання Всебілоруського Установчого Сейму на основі загального, простого, рівного, таємного та пропорційного виборчого права для всього дорослого населення, незалежно від національності, релігії та статі. У цій грамоті зазначалось, що створювався Народний Секретаріат Білорусі як тимчасова влада краю, проголошувалось право національних меншин на національно-персональну автономію [Детальніше див.: 13, с. 15 – 17]. Аналіз тексту Першого Універсалу Центральної Ради красномовно свідчить про подібність найважливіших положень в обох документах та їх творче запозичення білорусами.

У той же час, варто наголосити і на деяких особливостях, притаманних лише I Статутній грамоті, яких немає в I Універсалі. Зокрема, виборче право надавалось тим, хто в Білорусі до цього був його позбавлений: жінкам, євреям та селянам. Дещо раніше, в резолюції Всебілоруського з'їзду наголошувалось, що Білорусь повинна ввійти до складу Російської Демократичної Республіки як автономна одиниця з республіканським устроєм. Проте в I Статутній грамоті нічого не сказано про автономію Білорусі, а лише закликалось білорусів перед загрозою німецької окупації «взяти свою долю у власні руки» та «здійснити своє невід'ємне право на повне самовизначення» [14, с. 46 – 47].

Що стосується законодавчих актів, які проголошували УНР і БНР, тобто III Універсалу та II Статутної грамоти, то в них фактично однаковими є пункти про проголошення Народної Республіки, дію основних законів, свободу слова, друку, зборів, недоторканість особи та помешкання, право на національно-персональну автономію, скасування права приватної власності, встановлення 8-ми годинного робочого дня тощо. Щодо найважливіших відмінностей, то текст III Універсалу розлого викладено більш ніж на трьох сторінках, а зміст II Статутної грамоти стисло вміщено на одній сторінці, де, крім преамбули та висновків, чітко сформульовано лише 8 пунктів основних положень, із яких 6-й кардинально відрізняється від дотичного положення III Універсалу. Якщо в УНР мало бути «забезпечено... право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами», то в БНР «оголошуються рівні права всіх мов народів Білорусі». Крім цього, в Статутній грамоті не йшлося ані про міжнародно-правовий статус БНР, ані про її зовнішню політику [14, с. 52 – 53].

Запозичення ключових положень характерне і для таких актів, як IV Універсал та III Статутна грамота, якими, відповідно, проголошувалась незалежність УНР і БНР. Варто зазначити, що III Статутна грамота зафіксувала різке зниження демократичного потенціалу в білоруському русі та засвідчила факт формування пронимецького курсу. Визначення цією Статутною грамотою меж самостійної Білорусі у складі «Могильовщини, білоруських частин Мінщини, Гродненщини..., Віленщини, Вітебщини, Смоленщини, Чернігівщини і суміжних частин сусідніх губерній, заселених білорусами» заперечувало легітимність північно-західного кордону УНР, визначеного статтею II основного тексту Брестського мирного договору між Україною та Центральними державами.

В літературі наголошується, що кількість Універсалів і Статутних грамот була однаковою – 5, однак «V Універсал» відомий тільки як проект [1, с. 84; 15, с. 212]. Символічно, що останню, V Статутну грамоту Рада й уряд БНР прийняли, переїхавши до Вільно, бо до Мінська наближалась Червона армія [16, с. 322]. В ній закликалось до виступу проти радянської влади та захисту БНР. А українці, за версією М. Шаповала, укладеним ним «проектом

V Універсалу» «помішали б всі карти гетьманщини та німецької реакції» [17, с. 6]. Про підготовку і зміст «V Універсалу» в українській історіографії зафіксовано мінімальну інформацію. Проте її аналіз дозволяє зробити висновок, що проект готувався з однією метою – повалення влади гетьмана П. Скоропадського. Сам проект «V Універсалу» підготував у Києві М. Шаповал і оприлюднив його основні ідеї на нелегальній нараді членів Установчих Зборів. Документ так і залишився проектом, самі ж збори було зірвано. Детальніше про це описано в працях В. Капелюшного, М. Шаповала, М. Стахіва, Д. Яневського [1, с. 84; 17, с. 5 – 11; 18, с. 238; 15, с. 211 – 213].

Нарешті, про Конституцію УНР (1918 р.) та Тимчасову конституцію БНР (1918 р.), які мали назви «Статут про державний устрій, права і вільності УНР» та «Статут Ради Білоруської Народної Республіки». Як бачимо, обидва документи мали назву «Статут». Конституція УНР була ухвалена Центральною Радою на своєму останньому засіданні, тобто 29 квітня 1918 р. Того ж дня в Україні стався державний переворот, унаслідок якого Конституція УНР так і не набула чинності, а залишилась пам'яткою української правничо-політичної думки. Варто зазначити, що питанням ролі та значення Конституції УНР в державотворчих і законодавчих процесах, аналізі її сутності та змісту як Основного закону УНР присвячено значну кількість наукових праць істориків, політологів, правознавців, зокрема, фахівців із конституційного права та істориків права. Цей законодавчий акт є неодмінною складовою хрестоматій і збірників документів з історії України й історії держави та права України, тематичних документальних видань, присвячених Українській революції 1917 – 1921 рр.

Щодо Конституції БНР, то вона була ухвалена 11 жовтня 1918 р. і певний час діяла на території БНР. Однак про цей важливий законодавчий акт білоруського національного державотворення інформація в наукових дослідженнях мінімальна. Причому це стосується праць не лише білоруських учених, а й українських. Прикро, що Тимчасова конституція БНР не аналізується в дисертаціях останніх років, безпосередньо присвячених становленню Білоруської Народної Республіки [19], а в шойно захищеній у лютому 2017 р. дисертації О. Панасюка – навіть не згадується [20].

Текст Тимчасової конституції БНР не включено до жодного зі збірників документів, опублікованих у сучасній Білорусі, єдиний варіант ознайомитись із цим документом – мережа Інтернет [21], адже офіційно влада визнає існування лише 5-ти білоруських конституцій, вважаючи першою Конституцію БСРР (1919 р.). У зв'язку з цим варто зазначити, що молоді білоруські правознавці зовсім по-іншому оцінюють Тимчасову конституцію БНР. Так, Н. Макаєв наголошує, що «проблема вивчення Конституції БНР 1918 р. практично не піднімалась юристами та істориками. ...спірне питання про сутність БНР не впливає на факт існування Конституції даного політичного феномену» [22, с. 200]. Підтримуємо думку автора, що давно настав час звернути належну увагу на

тимчасову конституцію БНР, проголошену 11 жовтня 1918 р., адже її аналіз свідчить, що цим актом детально визначалась система державних органів, а також принципи виборчого права. Погоджуємось також і з думкою дослідника, що «її зміст у цілому не можна назвати конституцією в прямому розумінні слова – за характером вона була схожа на положення про парламент» [22, с. 201]. Заслуговує на увагу висновок Н. Макаєва, зроблений на підставі аналізу інших законодавчих актів доби БНР, що «Основний Закон БНР – це не один акт, а ціла сукупність правових актів, а точніше, це неписана конституція, що складається з трьох документів: II і III Статутної грамоти і тимчасової Конституції 11 жовтня» [22, с. 201]. До речі, конституційний характер

II Статутної грамоти, яка «проголосила етнографічну територію білорусів у якості республіки» вбачав ще у 1919 р. тодішній політичний і державний діяч БНР А. Цвікевич [23, с. 13]. Оцінка Тимчасової конституції БНР як «одного з юридичних документів політичних структур Білоруської Народної Республіки, який співіснував з іншими основними документами тодішнього становлення республіки (зокрема, статутними грамотами)» торує собі шлях і в Інтернет-ресурсах [21]. Усе це вселяє надію, що в найближчій перспективі білоруська спільнота, оцінюючи значення Конституції БНР 1918 р., дійде до такого ж висновку, до якого дійшов Н. Макаєв: «Таким чином, можна безспідставно стверджувати, що не дивлячись на те, що сама Конституція проіснувала короткий період часу і не змогла повністю бути втіленою, її необхідно вважати першим білоруським Основним Законом і, що найважливіше, єдиною Конституцією до 1994 р., яка приймалась саме білоруським народом і білоруською інтелігенцією на благо національних інтересів, незалежно від інших держав» [22, с. 201].

На завершення зацентруємо увагу на питанні про сутність БНР, тобто, чи була вона справжньою державою. Після проголошення БНР білоруські державотворці розбудовували свою державу, дотри-

муючись принципу розподілу влади на законодавчу та виконавчу. Він був закріплений у спеціальному законі Ради БНР «Про верховну владу Білоруської Народної Республіки», згідно з яким можна окреслити наступні функції Ради БНР: установчу, законодавчу, контрольну, фінансову, представницьку. Відповідно до цього закону виконавча влада в Білорусі належала уряду – Народному Секретаріату (НС). 27 березня 1918 р. НС видав постанову, якою підпорядкував собі всі урядові установи краю та фактично оголосив себе єдиною вищою виконавчою владою на теренах Білорусі. 29 квітня 1918 р. на засіданні Народного Секретаріату був затверджений «Тимчасовий наказ місцевим білоруським радам», у якому визначались функції місцевих органів БНР. 25 травня 1918 р. Рада БНР прийняла закон, який надавав білоруській мові державний статус. У 1918 р. в Берліні був випущений загальногромадянський паспорт Білоруської Народної Республіки. 9 липня 1918 р. Рада Республіки та Народний Секретаріат прийняли постанову про державні символи.

Висновки. Цей перелік прийнятих законів та проведених заходів свідчить про значний державотворчий та законодавчий досвід БНР. В умовах державотворчих процесів у Східній Європі на початку ХХ ст. БНР була закономірною спробою білоруських лідерів створити власну національну державу. Саме в цьому ключі звучить висновок О. Панасюка про значення БНР: «Хоча збудувати суверенну, демократичну, парламентську республіку у 1918–1919 рр. білоруським лідерам не вдалось, проте факт проголошення незалежності Білорусі має велике історичне значення. Білоруська Народна Республіка стала одним з етапів білоруського державотворення, без якого білоруси не отримали б своєї державності в 1919 р., в рамках радянської системи, і незалежної Республіки Білорусь у 1991 р.» [22, с. 209].

Таким чином, започатковані українськими та білоруськими правознавцями малодосліджені аспекти проблеми, без сумніву, потребують подальшого вивчення та ґрунтовного осмислення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капелюшний В. Універсали Української Центральної Ради та Уставні Грамоти Ради Білоруської Народної Республіки: історико-порівняльний аспект / В. Капелюшний // Українська революція 1917 – 1921 років: погляд із сьогодення. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2013. – С. 80 – 87.
2. Чубата М. Вплив Української революції на державотворчі процеси в Білорусі (1917 – 1921 рр.): Історіографічні та історико-правові аспекти / М. Чубата // Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917 – 1921 рр.). – Київ – Черкаси, 2012. – С. 37 – 46 та ін.
3. Сяменчык М. Рэвалюцыйныя падзеі 1917 года у працах беларускіх гісторыкаў канца мінулага стагоддзя // Сучасныя праблемы гістарыяграфіі гісторыі. У 3-х частках.–Ч. 3. – Мінск, 2003. – С. 405 – 409.
4. Акинъиц С. Золотой век Беларуси. – Минск: Юнипак, 2002. – 126 с.
5. Лукашенко А. Исторический выбор Беларуси. – Минск, 2003. – 48 с.
6. Резник А. К вопросу о государственности БНР, или Так была ли БНР государством? – Минск: Технопринт, 2002. – 36 с.
7. Астапенка А. Мікала Ермаловіч: Той, хто вярнуў нам гісторыю / А. Астапенка. – Мінск: Харвест, 2015. – 64 с.
8. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Упоряд. В. Верстюк. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1: 4 березня – 9 груд. 1917 р. – 589 с.; Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. / Упоряд. В. Верстюк. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 2: 10 груд. 1917 р. – 29 квіт. 1918 р. – 422 с.; Архіви Беларускай Народнай Рэспублікі: В 2-х т. – Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага, 1998. – Т. 1. – Кн. 1. – 860 с.; Архіви Беларускай Народнай Рэспублікі: В 2-х т. – Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага, 1998. – Т. 1. – Кн. 2. – 1720 с.
9. Карр Э. История Советской России. – Кн. 1: Том 1 и 2: Большевицкая революция. 1917 – 1923. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 768 с.

10. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. / Пер. з німецької. – Львів: Вид-во УКУ, 2005. – 360 с.
11. Кіштымау А. Рэцэнзія на кнігу Я. Грицака «Нарис історіі Украіны: фармування модерной украінскай націі ХІХ – ХХ ст. – К., 1996» // Беларускі гістарычны агляд. – Мн., 1998. – Т.5. – № 2(9). – С.528 – 533.
12. Круталевіч В., Юхо І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі (1917 – 1945 гг.) / В. Круталевіч, І. Юхо. – Мн., 1998. – 238 с.
13. Чубата М. Порівняльний аналіз Універсалів Центральної Ради та Статутних грамот Ради Білоруської Народної Республіки: історико-правовий аспект / М. Чубата // Пріоритетні напрямки розвитку правової системи Украіны: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 30 – 31 січня 2015 р. – Львів: Центр правничих ініціатив, 2015. – С. 5 – 17.
14. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі: В 2-х т. – Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага, 1998. – Т. 1. – Кн. 1. – 860 с.
15. Яневський Д. Політичні системи Украіны 1917 – 1920 років: спроби творення і причини поразки / Д. Яневський. – К.: Дух і літера, 2003. – 767 с.
16. Чигринов П. Очерки истории Беларуси / П. Чигринов. – Мн., 2004. – 464 с.
17. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія: Спогади / М. Шаповал. – Нью-Йорк, 1958. – С. 5 – 11.
18. Стахів М. Украіна в добі Директорії УНР / М. Стахів. – Скрантон, 1962. – Т. 1. – С. 238, прим. 40.
19. Мартиненко В. Виникнення державності в Білорусі (1917 – 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Мартиненко В. – Чернігів, 2010. – 24 с.; Панько О. Становлення білоруської державності 1914 – 1923 рр.: територіальний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Панько О. – Чернігів, 2010. – 24 с.; Стрикун І. Становлення білоруської державності (1917 – 1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Стрикун І. – Київ, 2010. – 23 с.
20. Панасюк О. Білоруська Народна Республіка у 1918 – 1919 рр.: внутрішня та зовнішня політика: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / – Чернівці, 2016. – 280 с.
21. Часовая канстытуцыя Беларускай Народнай Рэспублікі [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <https://be-tarask.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%...>
22. Макаев Н. Конституция БНР: забытое достижение нации / Н. Макаев // Национальная экономика Республики Беларусь: проблемы и перспективы развития: материалы V Международной научно-практической конференции студентов (Минск, 11 – 12 апреля 2012 г.). – Минск: РИВШ, 2012. – С. 200 – 201.
23. Цвікевич А. Краткий очерк возникновения Белорусской Народной Республики / А. Цвікевич. – Киев: [б. и.], 1918. – 16 с.